

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОВ

ЖАННАТИ ОДАМЛАР

Роман ва эртаклар

Тўрт жилдлик
Иккинчи жилд

Тошкент
"Янги аср авлоди"
2010

Ўзбекистон Халқ возувчиси, болаларимизнинг севимли адиби Худойберди Тўхтабоевнинг сара асарлари ва янги эртакларини тўрт жилдда китобхонлар ҳукмига ҳавола этаётганимиздан хабарингиз бор. Иккинчи жилдда «Жаннати одамлар» романи билан бирга янги замон эртаклари ўрин олган.

Ушбу эртак-қиссаларни энг аввало меҳрибон бобожонлар суюкли набираларига ўқиб берсинлар, сўнгра суюкли набиралар ёнбошлаб ётган бобожонларига ўқиб берсинлар. Ҳар икки томон қиссанинг «маззасини шимиб» тургунча, энди бувижонлар асалдек ширин қизларига ўқиб берсинлар. Кейин муаллифга «Эй Худойберди бобо, ўзингизнинг бобонгиз билан эртакчи энангиз ҳақида ёзибсизу, нега менинг бобом билан кўзойнак таққан бувижоним ҳақида ёзмабсиз, нега, нега, нега» деган мазмунда хат ёзиб, бобожони айтган маталдан, бувижони айтган эртакдан биттадан қўшиб жўнатсинлар.

НАБИРАЛАРИМГА ОЧИҚ ХАТ

Қиздирсиз, ўғилдирсиз - ҳаммангиз ҳам менинг жонимсиз, жаҳонимсиз, бугунимсиз, эртасиз. Қувончим ҳам, ташвишим ҳам сизларнинг ўзингизсиз. Шунинг учун ҳам қувонаманки, сизсиз, саломатсиз, худди ботиқ ерга экилган ниҳолдек «гуркираб ўсаяпсиз». Маънавиятингиз, руҳий оламингиз бут бўлаяптимики, деб ўйлайману, ана шундан ташвишланаман. Маънавият, руҳий ҳолат, эътиқод деган ҳолатларнинг шаклланишида, яъни сизнинг комил инсон бўлиб етишувингизда турли-туман омиллар бор, албатта. Шулардан бири, энг қизиғи, йўқ кулманг, чиндан ҳам энг қизиқарлиси, боболаримиз, бувиларимиз айтадиган эртақлар, ривоятлар, афсоналардир. Биз уларни ўқиганда ё тинглаганимизда жасур қаҳрамонлар билан, довюрак, енгилмас баҳодирлар билан халқи учун, миллати учун жониниқидо қилишга тайёр турган ботирийгитлар билан танишамиз. Ўзининг билимдонлиги билан хат то подшоларни ҳам лол қолдирадиган оқида қизлар билан, энг оғир шароитда ҳам осонгина йўл топиб, қийинчиликдан чиқиб кета оладиган донишу донишманд онахонлар билан танишасиз.

Эртақларни берилиб тинглаётганингизда мен ҳам ана ўшандай йигит бўламан ёки ана ўша ақли қиздек бўламан, деб қўлингизни мушт қилиб ўрнингиздан туриб кетган пайтларингиз кўп бўлган. Тўғрими? Уялмай айтаверинг, шундай қилгансиз!

Демак, «эртақлар — яхшиликка етаклар», деганлари тўғри экан-да.

Мен ҳам ростини айтсам, раҳматли энам Робиябибининг эртагу ривоятларини тинглаб, бора-бора сўзга муҳаббат қўйганман, сўзларнинг маъносини чақадиган бўлганман. Ўзим ҳам сезмаган ҳолда эшитган эртақларим менда ёзувчиликка ҳавас уйғота бошлаган. Аста-секин ўзим ҳам эртақ тўқий

бошлаганман. Болаликда тўқиган эртақларим бора-бора ҳикояга, қиссага, романларга айланиб кетган. «Сарик девни миниб» романим ана шундай қилиб юзага келган.

Эртақлар тингловчиларни кенг фикрлашга, хаёлот оламига кетишга, ширин-ширин орзулар қанотида парвоз қилишга ўргатади.

Орзуси бор одам кучли одам бўлади.

Чунки орзу кишига илоҳий қувват беради, ғайрату шижоат беради, иродасини мустаҳкамлайди.

Болалигида эртагу ривоятларни кўп тинглаб улғайганлар орасида катта олим, тенгсиз кашфиётчи, буюк рассом бўлиб етишган кишиларнинг кўпини биламан. Энг муҳими, эртақлар кишини одобга, хушмуомаликка, меҳнатсеварликка, камтарликка, хуллас, гўзал инсоний фазилатларга ўргатади. Бундай кишилар ҳамиша эл ҳурматида бўлишган.

Майли, гапим чўзилиб кетаётганга ўхшайди. Буни ўзим ҳам сезиб турибман. Гапимнинг лўндасини айтиб қўя қолай, кўпчилигинингизнинг бобонгиз меҳрибон, бувиларингиз ҳаёт. Баъзи бирларингизда иккитадан бобою, иккитадан буви бор десам, ишонаверинг. Ана ўша донишманд боболару, меҳрибон бувиларингизда қат-қат эртақлар бор. Ҳадеб телевизор қаршида эснаб ўтириб, уйқусираб бўлар- бўлмас томошаларни кўравергандан кўра, боболарингиз ва бувиларингиздан эртақ сўранг. Улар жон-жон деб айтиб беришади, уйқунгиз келгунча айтишади. Бу эртагу ривоятларни аслида боболарингизу бувиларингиз сиз учун асраб юришибди. Иложини қилсангиз, ана ўшалардан кўп-кўп ёзиб олинг, агар ёзиб олмасангиз, бу қимматбаҳо кадрийатларимиз боболару бувиларимиз билан кетиб қолиши мумкин.

Кўпчилик мамлакатларда болалар эртақ йиғиб, китоб нашр қилганларини эшитганман, кўрганман. Литва мамлакатининг Каунас шаҳридаги бир мактабда бўлганимизда боболару

бувилардан ёзиб олган эртакларини китоб қилганини кўрдик. Ўша китоблардан бизга ҳам совға қилишади. Бунақа мисоллардан яна бир неча келтирсаммикан. Йўк, етар энди.

Жондан ширин набираларим, биласиз, боболару бувиларимиз қариб қолишаяпти. Уларнинг хотирасида авлодаждодлардан келаётган жуда кўп ахлоқий бойлик сақланган. Ана ўшаларни ёзиб олишга шошилайлик. Майли, ҳозирча, китоб қилмасак ҳам, кейинчалик ёзилажак катта-катта китобларингизга ана шу эртақлар, ривоятлар, афсоналар «масаллик» бўлади.

Ҳаммаларингизни яхши кўраман.

Эртақчи бобонгиз
ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОЕВ

*Шафқатсиз даврда яшаб, қалби тўла армон
билан оламдан ўтган марҳум онам
Сорабиби Эркавой қизининг хотирасига
бағишлайман.
Муаллиф*

ЭРКАЧОЛНИНГ ЎРИГИ

Туғилиб ўсган қишлоғимга бориб қариндош-уруғлар ҳузурида бир неча кун меҳмон бўлдим. Тенгқурларим, ёшлар даврасида иштирок этиб, гоҳ қизғин суҳбатларга қўшилдим, гоҳ айтилаётган фикрларнинг «мазасини» шимаётгандек, жимгина ўтирдим. Ёшлар орасида кўпроқ бўлдим десам ҳам бўлади, уларнинг беғубор суҳбатини ёқтираман, рухияти, дунёқарашлари қандай эканлигини билгим келади. Бир галги суҳбатда йигитчалардан бири: «Амаки, ўрикдан енг, оғзингизда эриб кетади. Қорақандак дейишади, бу нави Эркачолнинг ўригидан», деб қолди. Юрагим ҳапқириб кетди.

Ширин-ширин энтика бошладим. Суҳбатдошларимга қайта-қайта тикиламан, юзу кўзларида еяётган ўрикларидан олаётган ҳузурдан ўзга ифодани сезмайман. Эркачолнинг кимлигини ҳам, у киши менга бобо боиишини ҳам билишмайди, деб ўйлайман. Билмасликлари ҳам мумкин, ахир у жаннати зотнинг оламдан ўтганига неча-неча йиллар боиди-ку...

Отам оламдан ўтгач, йигирма ёшда бева қолган онам икки-уч йилдан сўнг турмушга чиқиб, менинг тарбиям бобомнинг ихтиёрида қолган эди. Ёши етмишларга бориб қолган, новча бўйли, тик қоматли, тарашадек котма, чўзиқ юзли, серзарда ва энг муҳими, тиниб-тинчимас бир киши эди. Ўзиям тинмасди, раҳматли энам иккимизни ҳам тинчитмасди. Ҳатто ишонсангиз, оғиихонадаги қўю молларни ҳам тинч қўймас, мол ётганда эмас, еганда семиради, деб уларни ҳам турткилагани-турткилаган эди.

Мен бобомга жуда боғланиб қолган эдим.

Сутга тўймаган кўзи онасининг орқасидан қолмаганидек, эрта-кеч бобомнинг ортидан эргашиб юрардим. Ҳатто тунда ҳам бир ўринда ётардик. Ётишим билан "бармоқларим билан соқолларини тараб, эртақ айтиб берасиз дея, қийин-қистсвга олардим. Кўпинча ҳассасиними ёки тақиллаб юрадиган кавушиними беркитиб кўйиб ҳукмимни ўтказишга, сўраган нарсамни ундириб олишга ҳаракат қилардим. Бобомнинг, жон ўғлим, топиб берсанг сенга бир нарса бераман, дея ёиворишини хуш кўрардим.

Бир куни эрталаб катта кўк эшагимизни етакиаб чиқиб:

- Қани, орқамга мингаш-чи, - деб қолдилар.
- Қаёққа борамиз? - дея сўрайман севиниб.
- Қашқар қишлоқдан ўрик кўчат олиб келамиз.
- Ўрик кўчат ўзимизда бор-ку?
- У бошқаси, ўғлим.
- Қанақаси?
- Бас, энди жим кет.
- Йўқ, олдин қанақалигини айтинг, кейин жим кетаман.

Бўймаса эшакнинг жунидан тортаман.

Бобом гапимга кирмаса, кўпинча эшакнинг думғазасидаги ўсиқ жунидан тортиб шаталоқ оттирардим. Бир- икки бор гупанглаб йиқилиб ҳам олганмиз.

-Кўй, болам, жннидан торта кўрма, яна йиқитса ишимиз битмай қолади. Қашқарда «Қорақандак» деган ўрик боиади, фақат ўша ерда ўсади у. Қуруқ, сувсиз ерни хоҳлайди шекилли. Меваси ҳев-ҳей, бирам ширин бўладики, тоғаларингникига борганда егансан-ку.

- Еганим йўқ, - дейман.
- Егансан, чўнтагингни тўлдириб солиб беришарди-ку.
- Ҳечам-да, менга доим қурт тушганидан беришади...

Бобожон, нега қорақандак девишади?

- Куриганда шираси кўп бўлгани сабаб ранги қорайиб қолади-да.

- Нега оқариб қолмайди?

- Энди бас қил, миямни ачитиб юбординг.

- Бобожон, мия ачиганда қанақа бўлади?

- Айтмай ман.

- Айтасиз, бўлмаса эшакнинг жунидан яна тортаман, мана тортяпман, тортвурайми?

- Мия ачиганда одамнинг гапиргиси келмайди-да, ўғлим.

- Сиз гапиряпсиз-ку?

- Уҳ!

- Бобожон, одам нега уҳ тортади?

Шу йўсин Қашқарга бориб бир қучоқ майда кўчат оииб қайтдик.

Дала ҳовҳмиз тоғ этакларида бо либ, ярим чақиримча нарида, адир томонда сахни бир танобча келадиган дўнглик бўлгучи эди. Ёзда янтоқ, шувоққа ўхшаш гиёҳлар ўсар, қишда агар калин қор ёғса, қишлоқ ҳовлимиздан ҳам тепалик ялтираб кўриниб турарди. Кўчатни олиб келгаех, бобожоним кетмон, данков, қайлани эшакка юклаб меои ҳам ўзи билан олиб кетди. Олиб кетмаса ҳам бўлмасди, нега десангиз, қумғон остига ўт қалаб чой қа>натишга жуда уста эдим.

Ҳали-ҳали эсимда, эрта баҳор, ердан нам кетиб улгурмаган, тупроқ ҳам хамирдек кўчиб турибди. Тепаликнинг кунга бетгай томонида чучмомалар ерни ёриб чиқа бошлаган, ҳаво ҳам хийла аёз бир палла эди. Бобом бир ҳафта давомида тепаликни гир айлантриб, орасида беш-олти газ жой қолдириб чуқурчалар ўйди. У киши чуқур кавлаш билан машғул боиганда мен гоҳ ўтган йиғи ҳов- ҳашаклардан йиғиб, гулдиратиб олов ёқиб вубораман, гоҳ катта қумғонни тошдан қуриб ясаётганимиз ўчоқоа кўйиб, варақлатиб чой қайнатаман, гоҳо нима мақсаддалигига ўзим ҳам тушунмаган ҳолда юқоридан пастга,

пастдан юқорига ҳаллослаб югуриб терга ботаман.

- Кел энди, мана бу кўчатни ушлаб тур, - дейди баъзан бобом.

Ушлаб тураман.

- Анграйма, ниҳол қийшайиб қоляпти, - танбеҳ берган боиади бобом.

- Қийшайса нима бўлади? - дея сўрайман.

- Нима боиарди, дарахт қийшиқ бўлиб ўсади-да.

- Қийшиқ бўлса яхши-ку, устига чиқиш осон бўлади.

- Унда меваси бемаза бўлади, ўғлим.

- Нега бемаза бўлади?

- Шонлар бир-бирининг устида ўсиб, пастки қисмига офтоб тегмай қолади. Офтоб тегмаса меваси бемаза бўлади, тойлоғим.

- Мевалар мазани офтобдан оладими?

- Шундай, тойлоғим, офтобдан олади.

- Нега бўлмаса ниҳолчанинг бир хилларини ярмигача ерга кўмиб қўяпсиз?

- Кўммасак овқат еёлмайди-да.

- Ия, - дейман ҳайрон бўлиб, - кўчат ҳам овқат ейдими?

- Ейди.

- Ростданми?

- Рост.

- Оғзиям борми?

- Бор.

- Тиши ҳамми?

- Тиши ҳам бор, бўталоғим. Мана шу майда-майда томирчалар, кўрмайпсанми, ниҳолларнинг ҳам оғзи, ҳам тиши ҳисобланади. Ана шу томирчалар орқали ниҳоллар ҳам сув ичади, ҳам овқат ейди. Кевин сенга ўхшаб униб-ўсади. Фақат улар камроқ гапиради.

- Бобожон, боғимизда ўрик кўп-ку, энди қолганини экмай қўяқолайлик, қишлоққа қайтгим келяпти, энамни соғиндим.

- Йўқ, бўталоғим, ҳаммасини экиб кетганим яхши. Катта бўлса, мева қилаи, мевасини одамлар еб сен билан мени дуо қилишади.

- Дуо қилишса нима бўйисди?

- Савоб бўлади-да, бунча эзмалик қилдинг.

- Савоб бўлмаса-чи, унда нима бўлади?

- Йўқ, энди айтмайман.

- Айтасиз, жон бобожон, айта қолинг. Айтмасангиз кўкнори халтангизни беркитиб қўяман.

- Беркитмайсан.

- Аллақачон беркитиб бўлганман, ҳечам тополмайдиган жойга беркитганман.

- Ҳа, майли, айтсам айта қолай, савоб олган киши нариги дунёга борганда жаннатда яшайди.

- Бобожон, жаннат яхшими?

- Яхши, ўғлим.

- Биз уёққа қачон борамиз?

- Қўй, бўтам, бунақа гапларни айтма.

Шу йўсин ниҳолларни экиб тугатдик. Раҳмаили бобом ўша йили ҳам, кейинги пайтларда ҳам хуржуннинг лкки кўзига икки кўзани солиб тепаликка сув ташигани-ташиган эди. Мени қанчалик суюб эркаласа, ниҳолларини ҳам то ҳосилга киргунча ана шундай эркалагани ҳали-ҳали эсимда.

Демак, деб ўйлайман, йигитчалар даврасида ўтирганимда бобожоним аллақачон оламдан ўтиб кетган бўлса ҳам, унинг номи шундайлигича ўзи эккан ниҳолларига ўтиб, ниҳоллар қиёфасида ҳамон яшаб келаётган экан-да. Раҳматли дарахт эксанг, жаннати бўласан, дерди, эҳтимол жаннати ҳам бўйИгандир, арвоҳи шод-шод учиб юргандир.

Шуларни ўйлаб, қувончимни ичимга сиғдиrolмай, энтика-энтика ўрнимдан туриб кетдим. Йигитчалар эса ҳеч нарсани ўйламай, кўшнимизнинг ўғли ўртага тўккан ўриклардан

талашиб-тортишиб еб, данагини бақувват тишлари билан қарсиллатиб чақиб, экканга ҳам, еганга ҳам раҳматлар айтишиб, нима сабабдандир хаҳолаб кулишар эди.

Бобом эккан ўрикларни кўргим келиб, шошилиб даштга жўнадим.

ЭРКАЧОЛНИНГ КЎПРИГИ

Ҳали айтганимдек, ёшлар даврасида бўлганимда ҳар хил мавзу ва маънодаги суҳбатлар чоғида «Еркачолнинг кўприги ёнида», «Еркачолнинг кўпригидан ўтгандан кейин» деганга ўхшаш сўзлар тез-тез қулоғимга чалиниб турди. Бу кўприк ҳозир қулоч етмайдиган бетон устунлар устига узунлиги 10 метр, энига 6 метр келадиган қумай бетонлар ётқизибли, каттакон юк машиналари ҳам бемалол вариллаб ўтиб кетаверадиган, зўр ҳафсала билан қурилган кўприк ҳисобланади. Ахир бу бетон плиталарни раҳматли бобом ётқизгани йўқку, у кишининг оламдан ўтганига неча- неча замонлар бўлди, ёшлар бобожонимнинг кимлигини билишмайди, нега энди кўприкнинг номини у кишининг табаррук номи билан аташяпти экан, дея бот-бот ўйланиб қолган пайтларим кўп бўлди.

Бу воқеага тахминан 60 йилларча бўлди-ёв. Ўша йили қиш эрта тушиб, қишлоқ уйимизга кўчишга улгурмай боғ ҳовлимизда қолиб кетдик. Аввалига, қиш заптига олиб, қорбўронлар билан келиб ҳаммаёқни музлатиб кетди-ю, кейин дармони қуриб қолди шекилли, бўшашиб йилтираб офтоб ҳам чиқа бошлади. Кеч пайти эди, баркашдек қуёш сарғайиб ботаётган дақиқалар. Бобом иккимиз илиққина офтобчувоқда саватдаги чала майиздан тергилаб еб ўтирган эдик. Бир аёл кўлида чақалоғи, эғни-боши ҳўл, ҳу-ҳулаб, дилдираб кириб келди. Чақалоғини табибга кўрсатгани борган экан. Даҳанасойдан ўтаётганида муз ёрилиб, сувга паллом бўлиб

тушибди. Кеч бўлиб қолгани учун олисдаги кўприкка бормай кўя қолган экан. Айтувдим шекилли, боғимиздан бир чакиримча нарида сой оқади. Сув гоҳ кўпайиб, гоҳ озайиб турганидан уни Тентаксой ҳам дейишар эди. Ҳозир келган опа ана шу сойга йиқилиб тушибди. Энам раҳматли ўчоққа гулдирамазон қилиб ўт ёкиб юборди. Опани ечинтириб чакалоғи билан сандалга ўраб қайноқ-қайноқ асал чой ичира бошлади.

Эртасига бобом барвақт уйғотди, бирга намоз ўқийсан, билмасанг ҳам майли, ёнимда думалаб турсанг бас, деб ҳамиша шундай қиларди. Бомдоддан сўнг сой бўйига жўнадик.

- Кўприк курамиз, - деди бобом.

- Ўзимиз кураверамизми? - деб сўрайман.

- Ҳа, ўзимиз курамиз.

- Мен ҳам кураманми?

- Сен ҳам курасан, бўталоғим, сен бўлмасанг ишлай олмайман.

- Кейин мен ҳам жаннати бўламанми?

- Худо хоҳласа, жаннати бўласан.

- Ўша ерда ҳам бирга бўламизми? - деб сўрайман яна. Нега десангиз, бобомсиз бир дақиқа ҳам вақтимни тасаввур қила олмас, отам ҳам, онам ҳам, бирга ўйнайдиган ўртоғим ҳам бобожоним эди.

- Худо хоҳласа.

- Энам-чи?

- Уям.

- Бувижоним-чи?

- Айтдим-ку, ҳаммамиз бирга бўламиз, деб.

Мен жаннати бўлишни жуда-жудахоҳлардим. Энажонимнинг айтишича, у ерда ҳамма нарсалар мўл-кўл бўлар экан. Ариқларда сув ўрнига шарбатлар шарқираб оқар экан, сават- сават попукли қандлар шундоққина йўлнинг чеккасида турар экан, анвойи гуллар очилиб, сайроқи кушлар чақчақлашиб

турар экан. Болалар ўйнайдиган ўйинчоқлар: зувуллоқ, ипакдан тўқилган коптоқ, мих соладиган олтин қутичалар, қуш овлайдиган, тортилиши осон резинка чўзмалар шундоққина қўл етадиган жойда турар экан, у ерда алвасти, жинлар ҳеч ҳам бўлмас экан.

- Хўш, ўғИим, қани айт-чи, кўприкни мана шу ерга қурсак бўлармикан? - деб сўради бобом сойнинг торроқ жойини кўрсатиб.

- Бўлади! - дедим шошилиб.

- Йўқ, бу ер хийла кенг кўринади, яна ҳам торроқ жойни топайлик, - ўйланиб туриб деди бобом.

- Майли, торроқ жойни топа қолайлик, - дедим мен ҳам ўйланиб туриб. Нега десангиз, мен шу дақиқаларда юпкагина муз билан қопланган сойга тикилиб балиқлар сув остида қолиб кетган бўлса, совқотмасмикан, қоронғу тушганда қаерда ухлашар экан, дея хаёл сураётган эдим.

- Йўқ, аввалги танлаган жойимиз маъқул экан, - деди бобом орқага қайтиб.

-Тўғри, бобожон, ўша ер маъқул, - деб тасдиқладим.

Қайтсак энажоним зоғора нон ёпиб, саватга ёйиб, устига бўз дастурхон ёпиб қўйган экан. Буғи кўтарилиб иштаҳа кўзғайдиган ҳиди уйни қоплаб кетибди. Энажоним нон ёпса, менга атаб жизза ва ошқовоқлар солиб хитой пиёланинг оғзидек кулчалар ёпиб берар эди. Бу гал ҳам шундай қилибди.*Энажоним-ей, бирам яхши кўраманки у кишини, мазза қилиб нонушта қилдик. Кейин бобожоним иккимиз дастарра, ойболта, ўтқир тешамизни олиб боғимиз этагидаги теракзорга жўнадик. Энажоним:

- Ҳой, нима қиласиз, болани совуқда қийнаб, танчада ётсин, - дея илтимос қилган бўлди.

- Гангир-гунгир ишлаймиз-да, - деб қўйди бобом.

Мен ҳам юришдан тўхтаб:

- Эна, биз гангир-гунгир ишламоқчимиз, - деб қўйдим.

Ҳов бирда айтувдим шекилли, мен ана шу чакалак бўлиб ўсадиган теразоримиздан жудаям кўрқаман. Буталар орасида ажина, алвастилар беркиниб ётади. Бир марта Санамбуви икковимиз ўша тарафга ўйнагани борганимизда алвастининг бувисини кўрганмиз. Малла сочларини ёзиб, маммаларини тиззасига осилтириб, болаларини ўйнатиб ўтирган экан, шаталоқ отиб қочиб қолганмиз.

Бобожоним ўткир ойболтамиз билан терак кесишга тушди. Мен у кишининг, қўй, халақит берасан, дейишига ҳам қарамай икки қўллаб теракнинг силлиққина, муздакқина танасидан нариги томонга итариб турдим.

- Бобожон, - дейман гоҳо, - болта урганингизда терак нега қалтираб кетяпти?

- Жони оғрийди-да, - деб қўяди бобожоним.

- Вой, униям жони борми?

- Бўлмасам-чи, тақ-тақ деб овоз беряпти-ку.

- Тақиллагани йиғлаганими?

- Ҳа, йиғлагани. Тегма-тегма, деб йиғлаяпти-да... ана, кўзидан ёш ҳам оқяпти.

- Бўлмаса кесмай қўя қолайликжон бобожон.

- Кесмай кўприк қуролмаймиз, кўприк қилмасак одамлар сойдан ўтолмай, сувга йиқилишяпти. Тераклар кўприк бўлишини билганда йиғламасди. Аслида улар мен кўприк бўламан, мен уйларга ёғоч бўламан, мен теракман, керакман, деб ўсишади.

- Вой, тераклар ҳам гапирадими?

- Гапиреди, ўғлим.

- Мана бу ниҳолчалар лининг болаларими?

- Ҳа, болалари.

- Унда онаси қайси?

- Шу кесаётганимиз - онаси-да...

- Дадаси-чи?

- Ху анави йўғони, қат-қат пўсти бор-ку, ана ўша дадаси бўлади. Энди, ўғлим, нарироқ тур. Халақит беряпсан.

- Икковлари эр-хотинми? - деб сўрашда давом этаман.

- Ҳа, икковлари эр-хотин бўйишади.

- Бобожон, энам сизнинг хотинингиз бўлади-а? - деб сўрайман яна.

- Ҳа, хотиним бўлади, - деб қўяди бобом.

Бир нафас жим тураман-да, яна сўрайман:

- Бобожон, катта бўлсам менга ҳам хотин олиб берасизми?

- Олиб бераман, тойлоғим, албатта, олиб бераман, - бобом қаддини ростлаб чукур-чукур энтикади. Негадир, бир дақиқагина маъюсланиб қолади, хўрсинади, - худо хоҳласа катта тўй ҳам қилиб бераман, қарнайлар қалдирамин.

- Лекин, бобожон, менга Санамбувини олиб бермайсиз, хўпми?

- Нега ундай дейсан. Санамбуви яхши қиз-ку.

- Ҳечам-да, у доим мени алдайди. Кўзингни юмиб турсанг қизиқ ўйин кўрсатаман дейди-да, кўзимни очсам чўнтагимдаги жийдаларимни олиб қўйган бўлади.

- Кимни оласан, бўлмаса?

Бир оз ўйланиб тураман-да:

- Йўқ, энди ҳеч кимни олмайман, - деб аўяман.

Шу йўсин суҳбатлашиб тўрт туп терак йиқитдик. Бобожоним ҳар гал дарахт йиқилганда гуппи чопонини тахлаб устига ташлайди-да, ўтириб, кел энди, бир нафас дам олайлик, дея кўзларини чирт юмган қўйи анча маҳал жим қолади. Мен бўлсам олди томондан бориб бармоқларим билан соқолини майин-майин тарашга тушаман. Анув куни айтганимдек, менинг бу машғулотимбобожонимга жуда-жуда хуш ёқади. Чарчоғимни сидириб оляпсан, баракалла, дея дуо қилиб туради.

Теракларни бутаб, учини кесиб, иккита-иккитадан боғиаб

худди хуржун юклагандек қилиб кўк эшагимизга ортиб сой бўйига ташиб олдик. Ташиётганда мен жудаям мазза қилдим. Нега десангиз мен эшакда, бобожоним теракларнинг уч томонини қўлтиғига олиб орқада борар, тезроқ ҳайда, кеч қоляпмиз, дея менга ёлворар, у киши ёлворган сари мен хузур қилардим. Ёғочларни сой устига ташлаётганда бобожоним билан аввал аразлашиб, кейин чинакамига уришиб қолдик. Аввалгидек икки теракни эшакка юклаб икки ёнига осилтириб, мен устида, қўнжи узун резинка этик кийиб олган бобом ортада музларни ғарч-ғурч синдириб, шалоплатиб сув кечиб ўтаётган эдик, кўк эшагим сувнинг қоқ ўртасига борганда тўрт оёғини ерга тираб, дир-дир қалтираганча тек туриб қолди. Ёғочларнинг уч томонини кўтариб олган бобом:

- Ҳайда тезроқ, қўлим толиб кетди, - дея овоз берди.
- Ҳайдаяпман-ку, - дея қичқирдим.
- Хала қил, қаттиқроқ қил.
- Қиляпман, мана, мана!

Ёзда гажава саватларга узум ортиб бозорга кетаётганимизда мана шу қайсар эшагим сув ўртасида ётиб олгани эсимга тушди-ю, кўрқиб кетдим. Ўшанда узумни қайтариб уйга олиб келгандик. Шунинг эслаб кўркувим ошиб эшагимнинг думғазасидаги ўсиқ жунларидан жон- жаҳдим билан тортқилай бошладим. Эшак орқа оёқларини осмонга отиб шундай бир силкиндики, шундай силкиндики, ёғочлар богианган арқон узилиб, иккови икки ёнга шалоплаб тушди. Икки қўллаб тўқимига маҳкам ёпишиб олган эдим, барибир бўлмади, нариги қирғоққа ўтар-ўтмас ўзим ҳам шағалга гупиллаб тушдим...

Бечора бобом эшакни тутиб келгунча анча овора бўлди. Ўзим бўлсам хув нарига бориб олиб ҳиқиллаб йиғлаб, узоқ-узоқларга қочиб кетсам-чи, бувижоним қаерда ҳозир, ўшанинг олдига бориб иссиқ бағрига бошимни қўйиб арз-дод айтсам-чи, дея ўйларга берилиб, ўзимни овутиш учун бўлса керак, тинмай

сойга тош отардим.

Бобожоним эшакни тутиб келгач, сойнинг нариги юзига олиб ўтиб тутга боғлади-да, гулдиратиб олов ёкиб юборди. Резинка этигини ечиб, ҳўл бўлган пайтаваларини куриптиб, гоҳо-гоҳо мен томонга танбеҳли назар ташлаб қўяр, лекин негадир ҳеч ҳам гап қўшмас, менинг эса оловга қўлларимни тоблаб жуда-жуда исингим келарди. Алам қилди, ҳеч чидаб туролмадим. Ўрнимдан ирғиб туриб:

- Энди сенга ҳеч ҳам ўғил бўлмайман! - дея қичқирдим.
- Бўлмасанг, бўлмай қўяқол, - қўл силтади бобом.
- Аҳмадкул бобомга ўғил бўламан, билдингизми?
- Бўлсанг, бўлақол.

Боғқўшнимиз Аҳмадкул бобомникига меҳмонга чиққанимизда мени тиззасига олиб: «Шу Эрқачолга ўғил бўлиб нима наф кўрасан, ундан кўра менга ўғил бўлгин, ҳар якшанба бозорга олиб бориб попукли канд, куш бўлиб сайрайдиган хуштак, чамандагул дўппилар олиб бераман», деган эди. Ўша гап эсимга тушдию:

- Эрқачол, Жинни чол, Эрқачол, Шинни чол,
- дея алам билан ирғишлай бошладим.

Бобом ўрнидан туриб икки қўлини кенг ёзиб:

- Кел, ўғлим, яраша қолайлиқ, - дея шалоплаб сув кечиб мен томонга кела бошлади, - айб сенда эмас, мана бу ҳайвонда. Емни кўп еб қутуриб кетибди, энаи унга ҳечам ем бермаймиз.

Шуни кутиб турган эдим. Жон-жон деб бобомнинг елкасига чиқиб, қўлимни бўйнидан ўтказиб олдим. Мени чирсиллаб учкун чертиб ёнаётган олов ёнига ўтқизиб бобомнинг ўзи сув кечиб кесилган теракларни сойнинг устига ташлади. Қадам босганда силкиниб кетмасин деб бўлса керак, уч-тўрт жойига кўндаланг тахта ташлаб мих қокди. Ўша михлар меники эди. Мен умуман михни яхши кўраман, нега десангиз, тешанинг орқаси билан енгил урсангиз ҳам ерга лопиллаб кириб

кетаверади. Кўприк битгач, бобом иккимиз уёғ-буёғига ўтиб кўрдик, ўртасида туриб олиб силкиндик.

- Зўр-а? - деди бобом.

- Зўр! - деб кўйдим мен ҳам.

- Сен бўлмасанг, тойлоғим, барибир битказолмасдим.

- Тўғри, бобожон, барибир битказолмасдингиз, - дедим эшакнинг орқасига мингашаётиб...

Кейин бобожоним қаттиқ касал бўлиб, қиш чиққунча ётиб қолди. Аҳмадул бобом асал келтириб оёқларига суртар, уқалар, энажоним ҳар окшом сутга асал қайнатиб ичирар, холам ҳидини мен ёқтирмайдиган ғалати-ғалати дорилар келтириб баданига суртар эди, Гоҳо энажоним:

- Савоб оламан деб шу совукда муз кечиш шартмиди, - деб танбеҳ берар, бобом бўлса:

- Шарт эди, - деб кўяр эди.

-Худо кўрсатмасин, бирон нарса бўлиб қолганингизда мен нима қилардим, ўйламадингизми?

- Ўйладим. Сочингни юлиб роса йиғлардинг.

- Ҳеч одам бўлмадингиз-бўлмадингиз-да.

- Сен одам бўлсанг икковимизга ҳам етади, - мийиғида кулиб қўяди бобожоним. Мен шартта ўрнимдан тураман- да:

- Энажон, сиз одам бўлсангиз учовимизга ҳам етади, - деб қўяман.

Кейинчалик бозор-ўчарга, тегирмонга қатнайдиган одамлар шу тўрт ёғочдан ясалган кўприкка «Еркачолнинг кўприги» деб ном беришди. Ҳозир кўприк устида туриб, ана шу воқеаларни эслаб кетдим.

БЕТОБЛИК

Бобожоним икки-уч кундан кейин бутунлай ётиб қолди, шундай қаттиқ касал бўлдики, билмадим, оғриқнинг зўриданми,

хароратнинг баландлигиданми, ўзидан кетиб қолган пайтлари ҳам кўп бўлди.

- Отажон! - дейди гоҳо энажонимни чақириб. Айтгандай, сизга айтаман деб ёдимдан чиқиб қолибди, бундан бир неча йиллар олдин кўрбошилар замонида Отажон тоғам билан Олимжон тоғамларни шапка кийган аскарлар қўлларини орқасига боғлаб, ерга чўккалатиб қўйиб, пешоналаридан отиб ташлашган экан. Ўшанда аскарлар шу қишлоқни бизга берасан, дейишибди. Тоғамлар, йўқ, бермаймиз, дейишибди. Боимаса, қишлоқнинг ярмини берасан, дейишибди, тоғамлар бермайман. дейишибди. Отимизга беш арава беда, уч арава ем берасан, дейишибди. Тоғамлар анави куни бердик-ку, дейишибди. Аскарлар яна берасан, дейишибди. Тоғамлар энди ҳеч нарса қолмади, қишлоқ қуп-қурук дейишибди. Унда милтиқни қаердан олганингни айтасан, дейишибди. Тоғамлар айтмаймиз, дейишибди. Шундан сўнг пешоналарини мўлжаллаб туриб варанглатиб отиб ташлашган экан. Ўшанда энажоним ҳам, бобожоним ҳам роса йигиашган экан. Шундай йигишибдики, кўзларидан оққан ёш Даҳансойдаги сувдан ҳам кўп бўлибди. Ўшандан бери икковлари бир-бирларини катта тоғамнинг номини айтиб чақиришар экан. Тоғамлар нариги дунёда тирик юришган боиса, хайрият бизни эслашяпти, деб хурсанд бўлишса керак-да.

- Отажон! - дейди гоҳо бобом вонгинасида ўтирган энамни чақириб.

- Шу ердаман, - деб қўяди энажоним.

- Сандалинг совиб кетди-ку!

- Йўғ-ей, ловиллаб турибди. Ҳозиргина олов соидим. Ўрик ўтиндан атайлаб ёққан эдим, - тушунтиради энам, - Худо хоҳласа, терлайсиз, ўрик ўтинининг хосияти кўп дейишади. Терласангиз, дарддан қутуласиз.

- Қўлингни пешонамга қўй...

- Кафтим пешонангизда турибди-ку.

- Сезяпман, Отажон, сезяпман.

Яна жим бўламиз. Мен кўкрагимгача кўрпани тортиб ёнбошлаб, ўчоқдаги аста-секин сўниб бораётган оловга тикилиб ўй суриб кетаман: олов нега олдин ёниб, кейин ўчаркин, ёнганида нега қип-қизил бўлиб кўринадия ўчганда йўқ бўлиб қоларкан? Ё ўша қизиллиги туйнукдан осмонга чиқиб кетаррникан, ҳамма туйнуклардан олов чиқаверса, осмон куйиб кетмасмикан ё бари тўпланиб куёшга айланармикин, эҳтимол, тунда кўринган юлдузлар ўчоқлардан кўтарилган қизил оловлардир?..

Ташқари қоронғи, жуда қоронғи. Сандал устига осганимиз еттинчи чироғимиз милтиллаб ёнадию барибир, чорхари уйимизни яхши ёритолмайди. Ўчоқдаги қизил оловни чироғимиз шишасига жойлаганимизда эҳ, қандай соз бўлардия? Уйимизда куёш порлаб турарди... Бўлди, эртага энам кўшниникига чиқиб кетганда шишанинг ичига олов ёқиб кўраман, қоғоз ёқаман, ёқаман, қоғоз тез ёнади, унинг олови ҳам кўп...

- Энаси, - деб инграйди бобожоним, - шу ердамисан, хай, дунё шунақа экан-да, келган одам барибир бир кун кетаркан-да.

- Ундай деманг, - дейди энажоним ёлвориб, - одамнинг юрагига ваҳима соляпсиз. Истимангиз яна кўтарилди шекилли. Ҳозир пешонангизга латта ҳўллаб босаман.

- Йўқ-йўқ, ўтир... Ёнгинамда ўтир, барибир, иссиқ жон боржойда қазо ҳам бор. Ўтир, гапириб олай,-бобожонимнинг нурсизланиб қолган кўзларида милтиллаб ёш кўринди. - Худога шукр, умр берди, ризқ берди, обрў берди... фақат фарзандларимдан эрта жудо қилди-да. Арслондай йигитлар эди-я! Ҳар елкасида биттадан одам ўтирадиган паҳлавон йигитлар эди-я, ў, золимлар, ў золим замона... Сенга қийин бўлади, онаси, ёлғизлик ёмон... Раҳмонберди, яхши ўғлим, қаердасан, берирок

кел, қани, қўлингни менга узат-чи.

Мен шоша-пиша бобожонимнинг ёнига ўтиб, пайпаслаб қўлини ушлайман. Иссиқ, билч-билч терлаб ҳам турибди... Нима дейишимни билмайман, жуда яхши гап айтгим келади, аммо ўша гапни тополмайман. Бошимни аста кўксига қўйиб, хуш ёқармикан, дея нам бармоқларим билан соқолларини оҳиста-оҳиста силай бошлайман.

- Баракалла, ўғим, - энтिका-энтика қийналиб сўзлайди бобожоним. - Қўлларинг бирам ёқимлики... Энажонингни ёғғиз ташлаб кетрнагин, иекин кўприкни бошлаб курдик-да... Ҳай, жон бор жойда ўлим бор, розиман, ҳаммасига розиман. Қани, азаматим, энажонимни ёлғиз ташлаб кетмайман, деб менга сўз бер-чи.

- Бобожон! - дедиму йиғлаб юбордим.

- Ҳой, Отажон, қўйинг бу гапларни, - яна ёлворди энам, - боламнинг юрагига кўрқув солиб нима қиасиз? Иситмангиз кўтарилиб кетди шекилли, алаҳлаяпсиз. Худо хоҳласа, эрталабгача тузалиб қоасиз.

- Ҳа, онаси, умримнинг азиз ёидеши, яхшилик учун туғилган экансан, сендан нуқул яхшилик кўрдим, аммо қайтаролмадим. Майли, майли... Раҳмонберди ўғимни, бу азаматимни ўғайлар қўлига топшириб қўймагин, ўғай ака- укалар, ўғай ота, бегонаҳовли... Мунғайиб қолади-я. Ўзинг бағрингда олиб юргин... Ў, золимиар, ол, золим замона... Насриддинбойнинг набираси боиади-я бу ўғлим. Отасини кулоқ қилдилар, бойлигини тортиб олдилар, калтакладилар, қамадилар, охири йигирма бир ёшида ўлдирдилар. Майли, тойлоғим, шуларни сен билиб ол. Ҳой, милтиқни бер менга, отаман, ҳаммасини отаман. Ана, ўғилланм келяпти, миитиқ молхонада, устига хашак ташлаб қўйганман...

Бобожоним ўрнидан туриб кетди. Энам ҳам туриб уни маҳкам қучоқлаб олди. Нима қилишимни билмай қолдим.

Йиғлай дейман-у, йиғи келмаяпти. Чиқиб қўшниларимизни чақириб келай десам, кўча қоп-қоронғи, зимистон. Мен қоронғидан жуда кўрқаман. Нега десангиз, ажиналар қоронғида қари дарахтларнинг ортига беркиниб олиб, кўзларини лўқ қилиб қараб туришади. Фақат бизнинг ҳовлимизда йўқ, холос. Энам ҳар хил дуолар ўқиб уларни узоқ-узоқларга ҳайдаб юборган. Энажоним «Ла илаҳа иллоллоҳу» деган дуони ўтган йили қишда менга ҳам ўргатиб қўйган-у, барибир ўша дуони ўқиётганимда ҳам кўзимга ажиналар кўринаётгандай бўлаверади.

Мен ҳам ўрнимдан туриб бобожонимнинг қоксуяк бўлиб қолган оёқларидан маҳкам қучиб:

- Бобожоним, йўқ, оимайсиз, ҳечам ўлмайсиз, - дея додлаб юбордим, - сиз ўлсангиз, энам иккимиз ажиналардан кўрқамиз, аскарлар бизни пақ-пақ қилиб отиб ташлашади.

- Ётинг энди, ёта қолинг, - бобомни ўрнига ётқизишга уринарди энам, - худо хоҳласа, ҳаммаси жойида бўлади. Эртага чилёсин ўқитамиз, қўй сўйиб худойи қиламиз.

Бобожоним энтика-энтика ўрнига чўзилди. Чўзилди-да, менга худди биринчи бор кўраётгандай, кўрса ҳам таниёлмаётгандай узоқ тикилиб қолди. Энам сандалдан олов олиб, исириқ тутата бошлади. Ҳали расмана тутаб ҳам улгурмаган эди, кўча эшигимиз тақиллади. Ким боиди экан? Эҳтимол Заҳро холамдир? Бобом бетоб боигандан буён хабар олгани фақат қоронғи тушганда келади, овқати кечга қолар эмиш... Ким бўлса ҳам келгани яхши боиди, деб ўйладим-да, кавуш кийгани тоқатим чидамай, ялангоёқ ҳовлига отилдим. Энажоним доим бемахалда кўча эшикни очишдан олдин ким эканлигини сўра, бегона бўлса, очма, деб ўргатарди. Ҳозир ўша ўргатгани эсимдан чиқиб қолибди. Иккала қанотини шарақлатиб очиб юбордим. Хайрият хайрият-ей, Аҳмадкул бобом экан. Аҳмадкул бобо, деб оёқларидан маҳкам кучоқлаб йиғлаб юбордим.

- ле -ие, нима боиди, бойвачча ўғлим, - қулоғимгача энгашиб сўради Аҳмадкул бобом.

- Бобожоним, ўлиб қоляпти, - дея баттар йиғладим, - ўламан, сизлар ёлғиз қоласизлар, деди. Ҳозир айтди шу сўзларни.

Аҳмадкул бобом қийикда бир нарса тугиб келган экан, ушла-чи, дея узатди-да, мени бир чеккага суриб ўзи ичкари ҳовлимизга жадал кириб кетди. Энажоним бемахалда ко4ча эшик ҳеч очик қолмасин, деб ўргатарди. Ўша эсимга тушиб беркитиб, олдин занжирни осдим, кейин танбасини ҳам тираб қўйдим-да, қани, қийикда нима бор экан, дея очиб кўра бошладим. Анор, узум, вой қандай яхши-я, оҳ-оҳ, хусайни узум кирсиллаб турибди, денг. Уч-тўрт донасини дарров оғзимга солиб кирсиллатиб еб олдим. Шу бобом ўзи яхши- да, йўқ-йўқ, узум олиб чиққани учун эмас, узум ўзимизда ҳам бор, менга ўхшаган болаларни суйгани, эркалагани учун яхши. Ҳовлиларида ўнтача бола бор. Мен кирсам, ўн битта бўламиз. Ҳаммамизнинг чўнтагимизни тўлдириб ёнғоқ солиб беради. Бир марта энам икковимиз меҳмонга чиққанимизда, Ҳайитвой билан мени кураштириб, ким зўр чиқса, ўшани елкамга миндираман, деди. Икковимиз тенгданига гупиллаб йиқилган эдик, икковимизниям елкасига миндириб, юмшоқ кигиз тўшалган уйда от бўлиб кишнаб, оёғини осмонга отиб, бизни роса қикирлатиб кулдирган. Гоҳо кўчада ўйнаб турганимизда ўтиб қолса:

Пакана бобо, Чакана бобо, Чакана бобо, Майиз бобо, Ўрик бобо,

- деб масхара қилсак ҳам, ҳу сенларни, ҳозир кулоқларингни кесиб олмасамми, дейди-ю, қулоғимизни икки қўллаб беркитиб қочганимизда орқамиздан қувламайди, кулиб тураверади. Узоққа бориб олиб яна:

Анор бобо, Беҳи бобо, Қовоқ бобо, Товоқ бобо, - деб ирғишлаймиз. Нега десангиз, шу бобомиз чиндан ҳам пакана,

бўйи қишлоғимиздаги ҳамма боболарникидан паст, ёнига пичок осиб юради-ю, ўша пичокнинг қини товонига тегиб туради.

Мева тугилган қийикни қайтадан боғлай олмай, шундайлигича кўтариб иехқари кирсам, Аҳмадкул бобом ўзимнинг бобомнинг ўнг томонига ўтириб, чап қўлини унинг пешонасига қўйиб, энамга қараб гапираётган экан:

- Ўртоғимнинг тоби қочиб қолганини эрталаб эшитувдим. Ана чиқаман, мана чиқаман, дейман, қайда. Энди жўнаётган эдим, кампир пича ўтин ёриб беринг, деб қолди... Ол, ўғлим, узумдан еявер, сенга олиб чикдим, - Аҳмадкул бобом, ўзим мўлжаллаб қўлимни чўзсамми- чўзмасамми деб турганимда, катта бир бошни менга узатди. Яна сўзида давом этди: - Ўтинни ёриб бўлиб, молларга хашак ҳам солиб қўя қолай деб оғилхонага кирувдим, ана бу хушхабарни қаранг, катта қашқа қўйимиз туғаман деб турибди-я!

- Есон-омон кутулиб олдим, ахир?! - шошилиб сўради энажоним.

- Яратганга шукр, - деди Аҳмадкул бобом иккала қўли билан соқолини силаб, - яна тагин эгизаклигини айтмайсизми!

- Вой худойим-ей, - хурсанд бўлди энам.

- Икковиям эркак денг!

- Худо бераман деса шу-да.

Энам ўрнидан туриб, ўчоққа ўт қалай бошлади. Аҳмадкул бобом бир нарсаларни пичирлаб, якка ўзи фотиҳа ўкиди-да:

- Оббо ўртоғ-ей, бургага тептириб олибсан-да! - деб сўради бобожонимдан.

- Имм-мм, - деб қўйди бобом.

- Лекин, ўртоқ, ўламан деб мана бу ўғлимни чакки кўрқитибсан, ҳали-вери ўлмайсан, сени ўлимга топшириб қараб турмаймиз, раҳматли отанг Ҳожимат амаким саксон ёшида ҳам улоқ чопарди, отнинг белини букиб юборарди, тўқсон ёшида боққа чикиб кунда кавларди. Сени қара-ю.

Етмишга кирар-кирмас ўламан, дебсан-а. Сен ўлсанг, Робияббининг аҳволи нима бўлади, мана бу кўзини мўлтиллашиб турган бойвачча ўғлимни кимга қолдириб кетмоқчисан? Мен-чи, сенсиз, билиб қўй, ўртоқ, бир кун ҳам яшай олмайман... Ҳа, ўша сени... Бошингни кўтар, мана бу узумдан егин, эсингдами, кўчатики ўзинг берувдинг.

Аҳмадкул бобом узумдан бир бошини олиб, доналаб бобожонимга едира бошлади. Мен санаб турдим, бир, икки, уч... Энажоним дастурхонга нон, ўзимизнинг меваларимиздан қўяётганда адашиб кетдим. Аҳмадкул бобом соқолини силкитиб кулиб юборди:

- Келин, эрингиз болалигидаям эрка эди, бекорга отини Эркавой қўйишмаган, йиқилиб тушса, мен келиб турғазиб қўймагунча ариллаб ёта берарди. Ҳе-хе-хе... Оббо ўртоғим-ей, ана кўзингни очдинг.

Бобомнинг орқасига баланд қилиб катта-кичик ёстиклар қўйишди.

- Ҳа, ўртоқ, истиманг баланд кўринади, - деди Аҳмадкул бобом.

- Бор, анча бор, - энтикиб деди бобом.

- Анордан ҳам егин, дилинг равшан бўлади.

- Майли, бера қол.

- Оббо ўртоғ-ей, лекин кўприкни бошлабсан.

- Кўрдингми?

- Бугун Бузукқўрғонга борувдим, тегирмонга юк ташлаб келдим.

- Эшакдамидинг?

-Ҳа.

- Ўтдимми?

- Тушиб етаклаб олдим... Савобга бизни шерик қилишни истамабсан-да? Ҳў, Аҳмадкул, деб чақирмайсанми, олти набирам, тўртта ўғлимни олиб ёнингга бормаيمانми?! Сувга

йиқилибмидинг?

- Ҳа, бир-икки йиқилувдик.

Энажонимнинг юраги ҳасратга тўлиб турган экан, дастурхон тузаб бўлгач, Аҳмадқул бобомга чой узата туриб, дардини ўша кишига айта бошлади: - Ўртоғингизни уришиб қўйинг. Хўп, ўша куни-ку сувга йиқилиб шалаббо бўлиб келдилар, аввалги куни бизни яна алдабдилар. Набирам иккимизни қишлоққа жўнатиб юбориб, яна икки туп терак кесиб кўприклари ёнига қўйиб, кенгайтирибдилар. Мол-қўй ўтолмас эмиш... Мол-қўй ўтолмаса, шунча йилдан буён ўлиб қолгани йўқ-ку? Мана, энди аҳволларини қаранг, ўламан-у, кетаман, эмиш.

- Қўйинг, Робиябиби, йиғламанг, - юпатган боиди Аҳмадқул бобом, - ўзи ўртоғимнинг йили тўнғизу, лекин балиққа ўхшаб сувни яхши кўради. Болалигидаям шалолатиб сув кечгани-кечган эди. Дўхтирга одам жўнатмабсиз-да.

-Кошки кўна қолсалар, - яна кўзига ёш олди энажоним, - ўзи берган дард, ўзи олади деб унамаяптилар.

- Ҳозироқ бориб бошлаб келаман.

- Вой қўшни, бемаҳалда овора бўласиз-ку.

- Э, Робиябиби, ўртоғим бу аҳволда инграб туради-ю, мен тинч ёта оламанми?

- Дўхтир ҳам дарров кўна қолмас, - иккиланиб деди энажоним.

- Улар кечаси хизмат қилишни хуш кўришади, савоби кўп боиармиш.

Аҳмадқул бобом пиёладаги совиб қолган чойни катта хўплаб, танчага қўлини тираб ўрнидан турди-да, мева тугиб келган гул тикилган чорсисини белига боғлаб, чиқиб кета бошлади.

- Қишлоққа бўри оралаган дейишади, - хавотирланиб деди энажоним.

Аҳмадқул бобом остонада тўхтаб соқолини силкитиб кулди:

- Э, Робиябиби, пакана одамнинг гўшти бемаза бўлади, бўри биздақаларга тегмайди.

Энам, бобожоним ўлиб қолса, биз нима қиламиз, деб ўйлаётган бўлса керак. Мен ҳам ўйлай бошладим. Аввалига нима ҳақида ўйлашни билмай турдим. Кейин дўхтирлар яхши-а, ўлаётган одамларни кутқаришади, ката бўлсам, мен ҳам дўхтир бўламан, кўрғончаниизда ўттизгача чолбобо бор, ҳеч бирини ўлдиргани қўймайман, ҳаммасидан бобожоним яхши, ўлмасин, ўлмасин, ўлмасин... Одамлар нега ўларкин, ўлгандан ўлмаган яхши-ку, ўлгандан кейин гўрда тирилиб қолса, нафаси қайтиб қолмасмикин, дея ана шулар ҳақида ўйлай бошладим... Кейин ухлаб қолибман.

Бир маҳал ғалати-ғалати овозлар қулоғимга кириб уйғониб кетдим. Ўчоққа гулдирамазон қилиб олов ёқишибди, янтоқ қалашган экан, алангаси уйни ёритиб юборган. Дўхтир амаки кепти. Оти Дехқон шапка, доим соябони катта шапка кийиб юради. Мени кўриб қолмасин, деб дарров юзимга кўрпани тортиб олдим. Нега десангиз, кўчадан шохдор жинаравасини миниб ўтганда кўчамиздаги болалар то мозорбошигача орқасидан югуриб, кўчани чангитиб:

Дехқон шапка, Тушунмайди гапга, Кечаси ўнгга, Кундузи чапга, Бўйнида халта, Оўлида папка,

- деб масхара қилиб борардик. Анави куни қор ёғаётганида жинаравасини Дилижонларнинг кўча эшиги олдида қўйиб, ичкари кириб кетган экан, болалар дамани чиқариб, ғилдирагини юрмайдиган қилиб қўйишди. Чикиб ҳаммамизни роса қувлади, мениям қувди. Мен додлаб қочдим... Ҳозир таниб қолса-я, бобожонимга айтиб берсая?.. Йўқ, барибир чидаб туrolмадим, кўрпани озгина кўтариб мўралай бошладим. Бобожонимни ўтқазиб, оқ куйлагини томоғининг тагигача қайтариб қўйибди. Чойнакнинг қопқоғига ўхшаш ўйинчоғи бор экан, ўшани корнига қўйиб кўряпти.

- Ўпка тоза, - деди Дехқон шапка амаки.
- Худоба шукр, - деб қўйди бобожоним.
- Бу ерда оғрик йўқми?
- Йўқ шекилли.
- Бу ерда-чи?
- Сезмаяпман.
- Демакжигар-буйраклартоза. Оббо амаким-ей, шундай қилиб, сувда икки-уч бор чўмилиб олдим, денг.
- Ҳа, энди... ёшлик ўтиб кетган экан...
- Энди оёқларни кўрамиз, узатинг.
- Вой-вой, - бобожоним сал бўлмаса ўрнидан туриб кетаёзди.
- Нима бўлди?
- Оғрияпти, дўхтир болам. Кўзим жойидан чиқиб кетай деяпти.
- Буниси-чи?
- Вой, астароқ, жон болам, астароқ.
- Ана, айтмадимми, - деди Дехқон шапка амаки, Аҳмадкул бобомга қараб, - иккови оёқларини, томиру суяқларини баб-баробар шамоллатганлар. Иситма шундан. Ҳай- ҳай, шу ёшда муздай сувда узоқ турганларини қаранг.
- Худо ҳам ўзини эҳтиёт қилгани эҳтиёт қиламан, деган экан, - знамга қараб деди Аҳмадкул бобом.
- Бобожонимнинг ҳароратини тушириш учун эмлаш кералс экан, бошқа илож қолмабди. Ҳаммалари роса ёлворишди, бобожоним бошини чайқаб, йўқ, деб тураверди. Бирпас турди, иккипас турди, ахийри ух тортиб:
- Бўпти, билганларингни қилинглар, - дея йиғламсираб қорнини ерга бериб ётиб олди.

Дўхтир амаки бир қаричча келадиган игнасини яланғочлаб, учига бир нарса сураётганди, мен кўрқиб тескари ўгирилиб олдим. Игнадан жуда ҳам кўрқаман. Қишлоғимиздаги ҳамма болалар кўрқади. Факат Санамбуви кўрқмайди, холос. Чечакка

қарши эмлаш учун келганларида биринчи бўлиб билагини яланғочлаб берганини ўз кўзим билан кўрганман.

- Амаки, сизда бўрсиқнинг ёғи бўлади, деб эшитардим, - сўради дўхтир.

- Ҳа, илгари мўл-кўл бўларди, - хўрсиниб деди бобожоним.

- Ҳозир-чи?

- Овчиликни ташлаб юборганман.

- Э, аттанг, бўрсиқнинг ёғи суякни яхши терлатади. Ҳозирча ундан яхшироқ шифо йўқ.

Аҳмадқул бобом қачон кулса, албатта, соқолини силкитиб кулади. Бу гал ҳам овоз эҳикармасдан турди-да: «Бу овсар чол ўзи овлаган ҳайвоннинг кўзидан ўзи қўрқадиган бўлиб қолган эмиш», - деб қўйди.

Энажоним бобомнинг кизил гул тикилган қора чорсисига омборхонадан тўлдириб, ҳар хил мевалардан тугиб чикди. Ишонсангиз, бизда бунақа мевалардан жуда кўп. Узум, анор, беҳи... Ҳаммасини катта омборхонамизнинг шифтига осиб қўйганмиз. Энам қишлоққа кетганда Ҳайитвой, Дилижон, Санамбувиларни бошлаб кириб, дўппимизни тепага отиб, узумдан, анорлардан тушириб, мазза килиб еб ҳам турамиз. Дўхтир амаки тугунга кўзи тушиши билан: «Е, қўйсангиз- чи, уят боиади», деган эди, энам: «Оласиз, олмасангиз қўймайман, бир этак болангиз бор-а», деб ўша тугунни Аҳмадқул бобомнинг қўлига тутказди.

- Ўртоқ, энди онангни қорнида ётгандай тинчгина ухлагин, - деди Аҳмадқул бобом остонага етганда, - худо хоҳласа, энди ўлмайсан, айтдим-ку, сени ўлдиргани қўймаймиз деб. Дўхтир укамни ўзим кузатиб қўймасам бўлмайди шекилли. Туннинг қоронғилигини қара-я. Ёпирим- эй... Қишлоққа бўри оралагани ростга ўхшайди, Шокир тойчоқнинг ғунажинини бўғизлаб кетибди.

БЎРСИҚ ОВИГА ОТЛАНДИК

Ҳар галгидек, бугун ҳам энажоним мени бомдод намозига уйғотди. Турсам, сандалга бозиллатиб олов солиб, бобомга сут ҳам қайнатиб берган экан.

- Уйғондингми, тойлоғим, - сўради бобом. Уйқусираб тургандим, шундай бўлса ҳам югуриб бориб бобожонимнинг бўйнидан ачомлаб олдим.

- Энди ўлмайсиз-а? - дея сўраб ҳам қўйдим.

Бобожоним хиёл кулимсираб, бош чайқаб қўйди, елкамни қайта-қайта силай бошлади:

- Бор энди, таҳорат қилгин.

Таҳорат қилишни ўрганиб олганман, энажоним ўргатган. Олдин уч марта қўл ювилади, кейин уч марта бет ювилади... Ла илаҳа иллоллоху, ла илаҳа иллоллоху деб айтиб турилади. Ана шуни айтсангиз, инс-жинслар болаларга тегмас экан. Кейин, мен намоз ўқишниям биламан.

Намоздан сўнг энам:

- Кулуним, юр, чироқни ушлаб тургин, молларга хашак солиб чиқайлик, - деди.

Молхонамизжуда катта, агар туйнугига эски тўнни буклаб тиксангиз, кундузиямқоп-қоронғи бўлади. Молларимиз ҳам кўп: сигиримиз, ғўнажинимиз, новвосимиз, эҳ-ҳе, қўйларимизу қўчқорларимиз ҳам бор. Дилижоннинг қўчқорини бир сузиб думалатиб ташлаган. Бобожоним янаги кузда новвосни сўйиб сенга катта тўй қилиб бераман, деган. Эҳ, тўйим тезроқ бўла қолсайди. Янги тўним, янги дўппим, пистон қадалган этикчамни кийиб, қўз-қўзлаб мазза қилиб ўйнардим-да.

- Сигирниям соғиб ола қолайлик, - деди энам.

- Майли, соғиб ола қолайлик, - дедим мен ҳам.

Энам сигир соғаётганда бузукчасини ушлаб туришни яхши кўраман. Нега десангиз, у жудаям юввош, илиққина тили билан

бетларимни ялаб-ялаб туради. У ялаётганда мен юмшоқ жунларидан охиста-охиста силаб қўяман. Бетимни иссиққина баданига босиб, «бузоқчам, шириним», деб эркалайман.

- Ичасанми? - деди энам, соғиб бўлгач.

- Ичаман, - дедим-да, бўйнимни чўзиб, оёғимнинг учида туриб товоқдаги кўпиклаб турган илиққина сутдан тишимнинг орасидан ўтказиб симириб ича бошладим. Энамнинг айтишича, болалар янги соғилган сутдан кўп- кўп ичиб турса, кучли бўларкан. Кураш тушганда ҳамма болаларни йиқитаркан, мен ҳув бирда, сутни кўп ичган куним Ҳайитвойни икки марта «гупанглатиб», ўн учта ёнғоғини ютиб олганман.

Чиксак, Аҳмадкул бобом келиб, энди кавушини ечаётган экан.

- Қалай, ўртоқ, тузалиб қолдингми? - деб сўради бобомдан.

- Худога шукр, - деб қўйди бобожоним.

-Иситманг тушдими?

- Хийла пасайди шекилли.

- У-бу деймиз-у, шу дўхтирларга ҳам ишониш керак.

- Ҳа, албатта. Улар ҳам худонинг бандаси.

- Илоё овмин, - менга қараб фотиҳа ўқиди Аҳмадкул бобом, - қадам етди, бало етмасин, ўртоғимнинг тузалиб қолгани рост бўлсин, оллоҳу акбар!

- Облоҳу акбар! - деб мен ҳам сандалдан чиқарган иссиққина қўлим билан юзимни силаб олдим.

Аҳмадкул бобом туни билан ухлай олмабди. Етмиш йиллик кадрдоним алаҳлаб ётса-ю, мен қандай қилиб ухлайман, дебди. Худди чангалнинг устига думалагандай қийналиб чиқибди. Бўрсиқ овлагани борармиш, бунинг учун бобожоним кичкина-кичкина қопқонларидан ҳеч бўлмаса, иккитасини бериши керак экан...

- Ҳў мулло Аҳмад, - деди бобожоним кўзини очиб, - бўрсиқ қув бўлади, уни қопқонга тушириш осон эмас.